

GÉRARD DE NERVAL

Reis naar de Oriënt

*Vertaald uit het Frans en ingeleid door
Hannie Vermeer-Pardoen*

Gepubliceerd met steun van het Franse ministerie van Cultuur -
Centre national du livre, het Franse ministerie van Buitenlandse Zaken,
het Institut Français des Pays-Bas / Maison Descartes en de BNP PARIBAS.

Eerste druk november 2011
Tweede druk juni 2012
Eerste printrun augustus 2017

Oorspronkelijke titel en uitgave: *Voyage en Orient*, Charpentier, Parijs 1851
© Nederlandse vertaling, 2011 Hannie Vermeer-Pardoen /
Uitgeverij Van Gennep
Nieuwpoortkade 2A, 1055 RX Amsterdam
Ontwerp omslag Léon Groen

ISBN 9789461649737 | NUR 302
www.uitgeverijvangennep.nl

INHOUD

VOORWOORD

11

Inleiding

OOSTWAARTS	25
I. Op weg naar Genève	25
II. De gezantschapsattaché	29
III. Zwitserse landschappen	32
IV. Het meer van Konstanz	37
V. Een dagje München	41
VI. Liefde in Wenen	48
VII. Vervolg van het dagboek	53
VIII. Vervolg van het dagboek	57
IX. Vervolg van het dagboek	62
X. Vervolg van het dagboek	68
XI. De Adriatische Zee	72
XII. De Archipel	74
XIII. De Venusmis	76
XIV. De droom van Poliphilus	77
XV. San Nicolo	80
XVI. Aplunori	82
XVII. Palaeocastro	84
XVIII. De drie Venussen	86
XIX. De Cycladen	87
XX. Sint-Joris	90
XXI. De molens van Syra	93

De vrouwen van Caïro

KOPTISCHE HUWELIJKEN	99
I. Masker en sluier	99
II. Een bruiloft bij fakkellicht	102
III. De tolk Abdallah	107
IV. De problemen van de ongehuwde staat	111

v.	Al-Moski	114
vi.	Een avontuur in de basistan	117
vii.	Een gevaarlijk huis	121
viii.	De <i>wakil</i>	124
ix.	De tuin van Rosetti	128
	DE SLAVEN	132
i.	Een zonsopgang	132
ii.	Monsieur Jean	134
iii.	De <i>khowals</i>	137
iv.	De <i>khanoun</i>	139
v.	Bezoek aan de consul van Frankrijk	140
vi.	De derwisjen	145
vii.	Huishoudelijke perikelen	148
viii.	De <i>okel</i> van de Jellabs	149
ix.	De schouwburg van Caïro	153
x.	De kapperswinkel	155
xi.	De karavaan uit Mekka	157
xii.	Abd el-Kerim	162
xiii.	De Javaanse	164
	DE HAREM	168
i.	Het verleden en de toekomst	168
ii.	Het dagelijks leven tijdens de periode van de chamsin	170
iii.	Huiselijke zorgen	172
iv.	Eerste lessen Arabisch	176
v.	De vriendelijke tolk	178
vi.	Het eiland Roda	180
vii.	De harem van de onderkoning	188
viii.	De geheimen van de harem	190
ix.	De Franse les	193
x.	Shobra	195
xi.	Boze geesten	197
	DE PIRAMIDEN	200
i.	De beklimming	200
ii.	Het terras	202
iii.	De proeven	207
iv.	Vertrek	211

DE CANJA	213
I. Voorbereidselen voor de boottocht	213
II. Een familiefeest	215
III. De <i>mutahir</i>	218
IV. De <i>sirafeh</i>	221
V. Het woud van steen	222
VI. Een lunch in quarantaine	227
DE SANTA BARBARA	232
I. Een metgezel	232
II. Het Manzala-meer	235
III. De galjoot	237
IV. Andare sul mare	239
V. Idylle	242
VI. Scheepsjournaal	244
VII. De catastrofe	247
VIII. De bedreiging	250
IX. De kust van Palestina	253
X. De quarantaine	255
DE BERGEN	259
I. Pater Planchet	259
II. De kief	263
III. De table d'hôte	265
IV. Het paleis van de pasja	269
V. De bazaars. De haven	272
VI. Het graf van de heilige	276

Druzen en maronieten

EEN VORST VAN HET LIBANONGEBERGTE	283
I. De berg	283
II. Een dorp met een gemengde bevolking	287
III. De ridderburg	291
IV. Een jachtpartij	294
V. Kesrouan	296
VI. Een gevecht	299

DE GEVANGENE	304
I. Ochtend en avond	304
II. Bezoek aan de Franse school	307
III. De akkale	310
IV. De druzische sjeik	315
HET VERHAAL VAN KALIEF HAKIM	322
I. Hasjiesj	322
II. Schaarste	328
III. De vorstin van het rijk	331
IV. De Moristan	335
V. De brand in Caïro	340
VI. De twee kaliefen	345
VII. Het vertrek	351
DE AKKALS. DE ANTI-LIBANON	354
I. De pakketboot	354
II. De pope en zijn vrouw	357
III. Een lunch in Akko	362
IV. Avontuur van een man uit Marseille	366
V. Het diner bij de pasja	370
VI. Correspondentie (fragmenten)	373
EPILOOG	383
I. Constantinopel	383
II. Galata	383
III. Pera	385

De nachten van de ramadan

ISTANBOEL EN PERA	389
I. Balik Bazar	389
II. De sultan	392
III. De Grote Dodenakker	395
IV. San Dimitri	399
V. Een avontuur in het oude serail	404
VI. Een Grieks dorp	407
VII. Vier portretten	410

THEATERS EN FEESTEN	414
I. Ildiz Khan	414
II. Bezoek aan Pera	416
III. Caragueuz	419
IV. De waterdrinkers	429
V. De pasja van Scutari	433
VI. De derwisjen	436
DE VERHALENVERTELLERS	442
Een legende in een café	442
Verhaal over de koningin van de morgen en Soelaimaan, de vorst der geesten	443
I. <i>Adoniram</i>	443
II. <i>Balkis</i>	448
III. <i>De tempel</i>	458
IV. <i>Millo</i>	468
V. <i>De bronzen zee</i>	476
VI. <i>De verschijning</i>	480
VII. <i>De onderaardse wereld</i>	485
VIII. <i>De wasplaats van Siloë</i>	494
IX. <i>De drie kompanen</i>	503
X. <i>Het onderhoud</i>	508
XI. <i>Het souper van de koning</i>	513
XII. <i>Makbenach</i>	519
BEIRAM	529
I. De Zoetwatervallei van Azië	529
II. De avond voor het grote Beiram	534
III. Feesten in het serail	537
IV. De Atmeïdan	540
MALTA	543
CHRONOLOGIE	545
WOORDENLIJST	547
BEKNOPTTE BIBLIOGRAFIE	551
VERANTWOORDING	551

OOSTWAARTS

I. OP WEG NAAR GENÈVE

Ik weet niet of je veel belangstelling zult hebben voor de omzwervingen van een toerist die midden in november Parijs achter zich laat. Het is een nogal treurige litanie van tegenslagen, je kunt er slechts een heel armzalige beschrijving van geven, een schilderij zonder horizon, zonder landschap, waarbij je absoluut niets hebt aan de drie of vier schetsen uit Zwitserland of Italië die je voor je vertrek hebt gemaakt, aan de melancholieke dromen over de zee, de vage poëzie van meren, studies van berglandschappen, en heel die dichterlijke flora van door de zon beminde streken die maken dat het de burgers van Parijs zo bitter spijt dat ze nooit verder komen dan Montreuil of Montmorency.

Je komt door Melun, Montereau, Joigny en je dineert in Auxerre; dat is allemaal niet erg opwindend. Maar stel je een onbezonnen reiziger voor, die te wispelturig is om zich erbij neer te leggen de zo ongeveer rechte lijn van de spoorwegen te volgen en zich toevertrouwt aan de min of meer afgeladen diligences die misschien de volgende dag langskomen! Die avontuurlijke kerel laat zonder spijt de snelle *Laffitte et Caillard*² vertrekken die hem naar een goed voorziene table d'hôte had gebracht; hij glimlacht om de ellende van de andere gasten, die de tafel halverwege het diner moeten verlaten, en drinkt rustig een glas met drie of vier stamgasten van het etablissement die nog een uurtje aan tafel kunnen blijven. Tevreden over zijn idee informeert hij ook nog naar wat er in de stad te doen is en laat zich ten slotte meetronen naar het debuut van ene Augustus in *Buridan*,³ dat plaatsvindt in het koor van een kerk die als schouwburg dienstdoet.

De volgende dag wordt onze man wakker zoals het hem uitkomt; hij heeft wel voor twee nachten geslapen, zodat de *Générale* al voorbij is. Waarom zou hij eigenlijk niet weer de Laffitte et Caillard nemen, net als de vorige dag? Hij gaat ontbijten: de Laffitte komt langs en heeft alleen nog maar plaats in de cabriolet.

1 Het is niet bekend tot welke vriend Nerval zich richt. Er worden twee namen genoemd: Théophile Dondey (1811-1875), een familielid van Prosper Dondey-Dupré, de uitgever van Nervals vertaling van Goethes *Faust*, en Théophile Gautier. Maar het is ook goed mogelijk dat het een fictieve vriend betreft.

2 Vervoersmaatschappij.

3 Bedoeld wordt de Buridan uit *La Tour de Nesle* van Alexandre Dumas en Gaillardet (1832).

‘U kunt ook nog met de zakenberliner,’ zegt de hotelier die graag een tevreden klant ziet terugkomen.

De *berliner* arriveert om vier uur, afgeladen met arbeiders van de zijdefabrieken op weg naar Lyon. Het is een heel vrolijke wagen: er wordt de hele weg gezongen en gerookt; maar hij zit al met twee etages vol reizigers.

Dan hebben we nog de *Chalonnaise*. ‘En wat is dat dan wel?’ ‘Dat is de oudste van alle Franse diligences. Die vertrekt pas om vijf uur; dan hebt u nog tijd om te lunchen.’

Dat klinkt goed, ik bespreek mijn plaats en twee uur later ga ik in de coupé zitten, naast de koetsier.

Een aardige man; hij zat ook aan de table d’hôte en leek geen haast te hebben. Dat kwam doordat hij wel wist wat hij van zijn wagen kon verwachten!

‘Koetsier, het wegdek in de stad is niet best!’

‘Ach, mijnheer, praat me er niet van! Die lui van de gemeente hebben er net zo veel benul van als... We hebben hun een Engels wegdek voorgesteld, macadam, houten plaveien, een donzen wegdek, maar nee, hoor! Zij hebben liever keien, kinderhoofden, wat ze maar te pakken kunnen krijgen om de wagen te laten hotsen en botsen!’

‘Maar, koetsier, nu rijden we op een zandweg en we hobbelen nog net zo als daarstraks.’

‘Daar merk ik niets van, mijnheer... Het komt zeker doordat het paard is gaan draven.’

‘Het paard?’

‘Ja, maar we gaan een ander paard nemen voor de weg omhoog.’

Bij de volgende pleisterplaats stap ik uit om de *Chalonnaise*, dat product uit een ver verleden, eens goed te bekijken. Die had in een museum niet misstaan, naast haakbussen, kanonnen met stenen kogels en houten drukpersen: de *Chalonnaise* is misschien wel het enige rijtuig in Frankrijk zonder vering.

Nou, en dan begriep je het wel; je wordt alleen niet door elkaar geschud als je even aan de riemen van de imperiaal gaat hangen en je zesendertig uur lang oefent in het draven zonder paard, om dan ten slotte om twee uur ’s morgens in Chalon letterlijk op straat gezet te worden in een van de mooiste stortbuien van het seizoen.

De stoomboot vertrekt om vijf uur in de ochtend. Prima. Er is niets open. Ben ik eigenlijk wel in Chalon-sur-Saône?... En als dit nu eens Châlons-sur-Marne is!... Nee, dit is wel degelijk de haven van Chalon-sur-Saône met zijn stenen trappen waarlangs je moeiteloos naar de rivier toe glijdt; de twee concurrerende boten liggen nog vredig naast elkaar, voordat ze het gevecht om de snelheid aangaan; nog kort geleden is een van de twee erin geslaagd de andere tot zinken te brengen.

Het stoomvaartuig loopt al vol met dikke kooplieden, Engelsen, handelsreizigers en de vrolijke arbeiders uit de *berliner*. Die zijn allemaal op weg naar de tweede stad van Frankrijk; maar ik stap in Mâcon al uit! Mâcon! Dat is dezelfde stad waar ik drie jaar geleden ook al langskwam, maar dat was in een gelukkiger tijd;

toen reisde ik zuidwaarts naar Italië, en de meisjes in Zwitserse klederdracht die op de brug geweldige trossen druiven kwamen aanbieden, waren de eerste mooie volksmeisjes die ik sinds Parijs had gezien. En inderdaad, een Parijzenaar heeft er geen benul van wat een mooie boerinnetjes en arbeidsters je tegenkomt in de Midi. Mâcon is een half Zwitserse, half zuidelijke en overigens tamelijk lelijke stad.

Ze lieten me het huis van Lamartine zien, een groot, somber huis; op de heuvel staat een mooie kerk. Een zonnestraaltje bracht een ogenblik de platte daken met hun ronde dakpannen tot leven en deed langs de muren een paar vergeelde wingerdbladeren oplichten; de promenade met haar kale bomen glimlachte nog even in de zon.

De koets naar Bourg vertrekt om twee uur; ik heb Mâcon tot in alle uithoeken bezichtigd; weldra rijden we met een rustig gangetje door het eentonige landschap van Bresse, dat zomers zo schitterend is; dan komen we tegen acht uur aan in Bourg.

Bourg is vooral de moeite waard om zijn kerk, een alleraardigst staaltje van Byzantijnse bouwkunst, als ik het in het donker tenminste goed heb gezien, of anders misschien van die pseudo-renaissancestijl die men in de Saint-Eustache kan bewonderen. Je zult een reiziger wiens botten nog kraken van de tocht in de Chalonnaise, wel vergeven dat hij in de diepe duisternis geen licht heeft kunnen werpen op dit punt van twijfel.

Ik had mijn route goed op de kaart bestudeerd. Wat betreft de middelen van vervoer, met de diligences van Laffitte, met de postkoets, kortom via de officiële weg, had ik me naar Lyon kunnen laten brengen en daar de diligence naar Genève kunnen nemen, maar dat was een geweldige omweg. Ik kende Lyon en Bresse kende ik niet. Ik heb, zoals men dat zegt, de dwarsweg genomen. . . Is dat ook de kortste weg?

Als het argeloze dagboek van een enthousiaste reiziger van enig belang is voor iemand die kans loopt dat ook te worden, dan moet die toch weten dat er van Bourg geen rechtstreekse verbinding is met Genève. Als je een omweg van achttien mijl in de richting van Lyon maakt en dan weer vijftien mijl terug naar Pont-d'Ain, los je dat probleem op, maar je verliest wel tien uur.

Het is eenvoudiger om van Bourg naar Pont-d'Ain te gaan en daar te wachten op de koets naar Lyon.

'Dat kunt u doen,' wordt me gezegd; 'de koets komt om elf uur langs en dan komt u om drie uur 's morgens aan.'

Op de genoemde tijd arriveert er een soort rammelkast en vier uur later zet de koetsier me op de grote weg af met mijn bagage aan mijn voeten.

Het regende een beetje; de weg was donker, je zag geen huizen, nergens licht. 'U moet de weg volgen, steeds maar rechtdoor,' zei de koetsier vriendelijk. 'Na ongeveer anderhalve kilometer ziet u een herberg; ze zullen wel voor u opendoen, als ze tenminste niet in bed liggen.'

En het rijtuig rijdt verder in de richting van Lyon.

Ik pak mijn bagage op en mijn hoedendoos. . . Ik kom bij de herberg die mij is gewezen; ik sta een uur voor de deur te blauwbekken, maar als ik eenmaal binnen ben, is al mijn ellende vergeten. . .

De herberg van Pont-d'Ain is een waar luilekkerland. Als ik de volgende morgen naar beneden kom, sta ik in een geweldige, grandioze keuken. Er stonden speten te draaien met gevogelte eraan, op fornuizen stonden vissen gaar te stoven. Aan een welvoorziene tafel zaten druk pratende jagers bijeen. De herbergier was een dikke kerel en de herbergierster een stevig vrouwmens, heel vriendelijk alle twee.

Ik maakte me wat zorgen over de diligence naar Genève. 'Die komt morgen tegen tweeën langs, mijnheer,' werd me gezegd. 'O jeel!' 'Ja, maar vanavond komt de bode nog.' 'De post?' 'Ja, de post.' 'O, nou prima dan.'

Er blijft mij niets anders over dan de hele dag wat rond te lopen. Ik bewonder de buitenkant van de herberg, een bakstenen gebouw met natuursteen aan de hoeken uit de tijd van Lodewijk XIII. Ik bezichtig het dorp dat uit één enkele straat bestaat, vol vee, kinderen en benevelde dorpelingen – het was zondag –: en ik wandel terug langs de loop van de Ain, een schitterend blauwe rivier waarvan de snelle stroom een menigte molens doet draaien.

Om tien uur 's avonds arriveert de bode. Terwijl hij soupeert, word ik meegenomen om in de loods waar zijn wagen stond mijn plaats aangewezen te krijgen.

Dat was even schrikken! Het was een mandenwagen.

Ja, een eenvoudige mand die op het oude onderstel van een rijtuig hing, uitstekend geschikt voor pakketten en brieven; maar een reiziger was daarin ook niet veel meer dan een pakketje.

Een jonge dame in de rouw, met een betraand gezicht, was met dit onvoorstelbare voertuig uit Grenoble gekomen; ik moest naast haar plaatsnemen.

Het feit dat het schier onmogelijk was om een stevig zitplaatsje te vinden tussen alle pakketten, maakte het onvermijdelijk dat het lot ons met elkaar verbond: de dame droogde haar tranen die hun oorsprong vonden in de dood van een oom in Grenoble. Ze keerde huiswaarts naar Ferney, de streek waar haar familie woonde.

We praatten veel over Voltaire. We reden langzaam vanwege het voortdurende stijgen en dalen. De bode, die zijn rijtuig te min vond om er zelf in te gaan zitten, haalde van beneden de zweep over zijn paard, dat zo af en toe vlak langs het randje van de afrond scheerde.

De Rhône stroomde rechts van ons, op een paar honderd voet beneden de weg; hier en daar zag je tussen de rotsen douaneposten, want aan de andere kant van de rivier ligt de grens met Savoye.⁴

Van tijd tot tijd hielden we even stil in kleine stadjes, in dorpen waar niets te horen was dan de geluiden van dieren die wakker werden als we langskwamen. De bode gooide pakjes naar onzichtbare handen of poten, en dan vertrokken we weer en draafde zijn paardje lustig verder.

4 Savoye werd pas in 1860 Frans grondgebied.

Tegen het aanbreken van de dag ontwaarden we vanaf de bergen in de diepte een grote watervlakte die in de verte de horizon doorsneed als een zee: dat was het meer van Genève.

Een uur later dronken we in Ferney een kop koffie in afwachting van de omnibus naar Genève.

Vandaar arriveerde ik, na een reis van twee uur door nog groene landouwen in een bekoorlijke streek, langs tuinen en vrolijke villa's, in het land van Jean-Jacques Rousseau.

Het eten is tamelijk goed in Genève, en het gezelschap heel prettig. Iedereen spreekt vloeiend Frans, maar met een soort accent dat een beetje aan de uitspraak in Marseille doet denken. De vrouwen zijn heel knap en hebben een soort uiterlijk waardoor je ze makkelijk van anderen onderscheidt. Over het algemeen hebben ze zwart of kastanjebruin haar; maar hun huidskleur is stralend blank en teer; ze hebben regelmatige gelaatstrekken, kleurtjes op hun wangen, mooie ogen en een kalme blik. Het mooist vond ik de vrouwen die niet al te jong waren, of liever gezegd de rijpe vrouwen. Dan zijn hun armen en schouders werkelijk schitterend, maar hun figuur wordt dan wat forser. Het zijn vrouwen zoals Sainte-Beuve ze graag ziet, schoonheden zoals die worden bezongen door de dichters uit het Lake District; en al hebben ze blauwe kousen, daar zitten vast heel fraaie benen in.

II. DE GEZANTSCHAPSATTACHÉ

Je hebt me nog niet gevraagd waar ik heen ga: weet ik dat zelf eigenlijk wel? Ik ga proberen zo veel mogelijk landen te zien die ik nog niet heb bezocht; en dan, in dit jaargetijde heb je niet veel keus wat betreft de route; je moet je houden aan wegen die niet zijn ondergesneeuwd, overstroomd of vergeven van de struikrovers. De verhalen over overstromingen zijn tot nu toe het vreselijkst. We hebben er onlangs een gehoord waarvan de details zo merkwaardig zijn, dat ik me er niet van kan weerhouden het je te vertellen.

Een bode met een heleboel officiële papieren passeerde onlangs de grens op weg naar Italië. Het was een eenvoudige gezantschapsattaché, heel trots dat hij op staatskosten in een mooie, nieuwe reiskoets mocht rijden, met fijne spullen en een hoop geld; kortom, een jongeman die het goed voor elkaar had: zijn bediende zat achter, warm ingepakt.

Het werd schemerig, op verscheidene plaatsen werd de weg door riviertjes doorsneden; dan komen ze bij een plek waar het water harder stroomt dan elders: de koetsier hoopt dat hij daar ook wel doorheen komt; maar nee hoor! Het water sleept de koets mee en de paarden gaan kopje-onder; de koetsier laat zich niet uit het veld slaan, hij slaagt erin zijn span los te maken en men ziet de dieren niet meer terug.

De bediende springt van zijn bank, zwemt een paar slagen en komt aan de kant.

Ondertussen dobberde de reiswagen, die zoals we al zeiden brandnieuw was en goed gesloten, op de rivier in kwestie rustig stroomafwaarts. En wat deed de attaché intussen?... Dat gelukkige jongmens lag te slapen.

Het zal echter duidelijk zijn dat hij bij de eerste schokken wakker was geworden. Hij wierp een nuchtere blik op de situatie en kwam tot de conclusie dat zijn rijtuig niet lang op die manier zou blijven drijven, en daarom trok hij snel zijn kleren uit, liet het raampje van het portier zakken dat nog boven het water uitstak, nam zijn papieren tussen zijn tanden en met zijn slanke lichaam slaagde hij erin naar buiten te springen.

Terwijl hij dapper naar de kant zwom, was zijn bediende in de verte hulp gaan zoeken. De situatie was dus zo dat onze diplomaat, toen hij de oever had bereikt, net als de eerste mens alleen en naakt op de wereld stond. Wat zijn rijtuig betreft, dat dreef al een heel eind verderop.

Toen hij een paar stappen had gelopen, ontwaarde de jongeman gelukkig een hutje van Savooiaarden en hij haastte zich om onderdak te gaan vragen. In dat huisje woonden slechts twee vrouwen, een tante met haar nichtje. Je kunt je wel voorstellen dat die twee moord en brand schreeuwden en meerdere kruisjes sloegen, toen zij een meneer zagen aankomen die zich had vermomd als schildersmodel.

De attaché slaagde erin hun aan het verstand te brengen wat de oorzaak van zijn pijnlijke situatie was. Hij zag bij de haard een takkenbos liggen en vroeg aan de tante die op het vuur te gooien, en hij beloofde haar dat hij haar goed zou betalen. 'Maar,' zei de tante, 'u bent spiernaakt, dus geld hebt u niet.' Daar viel niets tegen in te brengen. Gelukkig arriveerde de bediende bij het huis en dat gaf de zaken een totaal ander aanzien. De takkenbos werd aangestoken, de attaché hulde zich in een deken en overlegde met zijn bediende.

De omgeving bood geen enkel uitzicht op hulp: dit huis was het enige in twee mijl in de omtrek; ze moesten dus de grens weer over om hulp te zoeken. 'En geld?' zei de attaché tegen zijn Frontinus.⁵

Die laatste doorzocht zijn zakken, en net als de knecht van Alceste⁶ haalde hij er niets anders uit tevoorschijn dan een spel kaarten, een touwtje, een knoop en een paar koperen centen, en dat alles kletsnat.

'Mijnheer,' zei hij, 'ik heb een idee! Ik doe uw deken om en u neemt mijn broek en mijn jas. Als u flink doorloopt, bent u over vier uur in A... en daar vindt u die brave generaal T... die ons onderweg zo vorstelijk heeft onthaald.'

Bij dat voorstel huiverde de attaché: een livrei aantrekken en zich in die kleren bij de bewoners van A... vertonen, bij de commandant van die plaats en bij diens echtgenote! Hij had te vaak *Ruy Blas*⁷ gezien om dat voorstel te aanvaarden.

5 Sextus Julius Frontinus (eerste eeuw na Christus) was hoofd van de watervoorziening in Rome en schreef het boek *De aquis urbis Romae* (Over de waterhuishouding in Rome).

6 Molière, *Le Misanthrope*, akte 4, scène 4.

7 In *Ruy Blas* van Victor Hugo verwisselen een meester en zijn knecht van kleren, maar dat loopt voor de meester slecht af.

‘Beste mevrouw,’ zei hij tegen zijn gastvrouw, ‘ik ga in uw bed liggen wachten tot mijn bediende terugkomt, die ik naar A... stuur om geld te halen.’

De Savooiaarde vertrouwde het zaakje niet erg; bovendien sliepen zij en haar nichtje in hetzelfde bed en hadden ze geen ander; onze afgevaardigde wist echter met zijn diplomatie dat obstakel uit de weg te ruimen. De bediende vertrok en zijn meester zette zo goed en zo kwaad als het ging zijn zo wreed verstoorde slaapje van een uur geleden voort.

Bij het aanbreken van de dag werd hij wakker van een lawaai dat voor de deur weerklonk. Het was zijn bediende, gevolgd door zeven lansen. De generaal had gevonden dat dit wel het minste was wat hij voor zijn jonge vriend kon doen... Maar geld, ho maar! De attaché sprong uit zijn bed.

‘Wat wil de generaal in godsnaam dat ik met zeven lansen begin? Ik hoef Savoye niet te veroveren!’

‘Maar mijnheer,’ zei de bediende, ‘die zijn er om het rijtuig uit het water te halen.’

‘En waar is dat rijtuig dan?’

Ze gingen op zoek. De bergbeek stroomde nog altijd voort met majestueus geweld, maar het rijtuig was spoorloos. De Savooiaardes begonnen ongerust te worden. Gelukkig zat de jonge diplomaat niet gauw met zijn handen in zijn haar. Met de officiële papieren in zijn hand wist hij de lansen ervan te overtuigen hoe belangrijk het was dat hij geen uur verloren liet gaan, en een van de militairen stemde erin toe hem zijn uniform te lenen en zijn plaats in te nemen in bed of, als hij dat liever wilde, in de deken gehuld voor het vuur.

Dus zo vertrekt de attaché weer naar A... met achterlating van een lansier als onderpand voor de Savooiaardes (hopelijk is daar niets uit voortgekomen wat de goede verstandhouding tussen beide regeringen zou kunnen verstoren). In de stad aangekomen begeeft hij zich naar de commandant, die moeite had om hem in zijn uniform te herkennen.

‘Maar generaal, ik had u verzocht mij kleren en geld te sturen...’

‘Is uw rijtuig dan verloren gegaan?’

‘Nou, tot nu toe weten we niet waar het zich bevindt; maar als u mij geld hebt gegeven, kan ik het waarschijnlijk wel door mensen uit de streek uit het water laten halen.’

‘Waarom zouden we dat door mensen uit de streek laten doen, we hebben toch lansen die niets kosten?’

‘Maar generaal, je kunt lansen niet overal voor gebruiken! En als u mij een ander pak hebt geleend...’

‘U kunt dit pak houden, in het magazijn liggen er nog meer...’

‘Wel, met het geld dat u mij kunt voorschieten, zal ik naar de plek gaan waar het rijtuig zich bevindt.’

‘Het spijt me, beste vriend, ik kan u geen geld geven; maar wel alle hulp die het militaire gezag u ter beschikking kan stellen...’

‘In godsnaam, generaal, laten we het niet meer hebben over die lansiers van u!... Ik ga proberen of ik in de stad geld kan loskrijgen, maar ik ben u overigens zeer dankbaar.’

‘Ik sta geheel tot uw dienst, beste vriend.’

De attaché maakte heel weinig indruk op de burgemeester en de notaris van de stad, vooral door het uniform dat hij droeg. Hij zag zich gedwongen naar het dichtstbij gelegen gemeentehuis te gaan waar hij, na lange onderhandelingen, kreeg wat hij nodig had. Het rijtuig werd uit het water gehaald, de lansier bevrijd, de Savooiaardes werden goed betaald voor hun gastvrijheid en onze diplomaat zette zijn reis per postkoets voort.

Je zou er een vaudeville van kunnen maken, maar wel door er een paar details bij te verzinnen. De lansier die als onderpand is achtergelaten, kan niet aldoor in bed blijven: de jonge Savooiaarde leent hem een jurk. En zo vinden ze hem een heel aardige jongen. Er wordt veel gelachen; er komt een huwelijk in het verschiet en de attaché betaalt de bruidsschat.

Maar een ontknoping komt alleen op het toneel voor: in het echt is die er nooit.

Eigenlijk ben ik doodsbang voor dergelijke ellende; waarom zou ik de lente niet afwachten in deze goede stad Genève, waar de vrouwen knap zijn, het eten fatsoenlijk en de wijn onze eigen wijn uit Frankrijk, maar helaas wel zonder verse oesters! De weinige oesters die je hier vindt, komen namelijk uit Parijs.

Als ik van plan verander, schrijf ik het je.

III. ZWITSERSE LANDSCHAPPEN

Nu ben ik dus eindelijk in Genève aangekomen: maar langs wat voor wegen, ach, ach! En met wat voor koetsen! Maar, om je de waarheid te zeggen, wat zou ik je te schrijven hebben, als ik reisde zoals Jan en alleman, in een goede postkoets of in een degelijke coupé met lekker warme dassen, vesten en jassen, met een voetenzak en een kussentje onder mijn gat?... Ik geef me graag over aan het lot: die treinstations met hun nummers die precies kloppen, die stoomboten die zo keurig op de vastgestelde uren en dagen aankomen, daar heeft een dichter geen plezier in, en een schilder ook niet, en een eenvoudige archeoloog of een verzamelaar zoals ik evenmin.

Het zinstrelende leven in Genève heeft mijn vermoeidheid van de eerste dagen totaal doen verdwijnen. – Waar ga ik heen? Waar zou je ’s winters heen willen? Ik reis de lente tegemoet, ik ga de zon tegemoet... Die schittert voor mijn ogen in de kleurige nevelen van het Oosten. – Die gedachte kwam bij mij op toen ik een wandeling maakte over de hooggelegen terrassen van de stad, die een soort hangende tuin omlijsten. Je ziet daar prachtige zonsondergangen.

Het zijn wel degelijk de hoge Alpen die je daar van alle kanten aan de horizon ontwaart. Maar waar is de Mont Blanc? vroeg ik me de eerste avond af; ik ben

langs de oever van het meer gelopen, ik heb een rondje gemaakt over de wallen, maar ik durfde niemand te vragen: waar is toch de Mont Blanc? En eindelijk kon ik hem bewonderen in de vorm van een geweldige wit met rode wolk, die in mijn dromende fantasie tot werkelijkheid werd. Maar terwijl ik in gedachte berekende hoeveel gevaar het zou opleveren om boven op de top de Franse driekleur te planten, en in mijn verbeelding op de maagdelijke sneeuw van de top zwarte beren zag rondlopen, bleek de berg opeens geen basis te hebben; wat de echte Mont Blanc betreft, je begrijpt wel dat die daarna niet veel indruk op mij heeft gemaakt.

Maar de wandeling door Genève was bijzonder mooi met die ondergaande zon, met die onmetelijke horizon en de oude linden met hun kale takken. Het gedeelte van de stad dat je ziet als je je omdraait, ligt er voor de toeschouwer ook heel mooi bij en biedt uitzicht over een amfitheater van straten en terrassen, die aangenamer zijn om naar te kijken dan om erdoorheen te lopen.

Als je naar beneden gaat, naar het meer toe, kom je door een grote straat die doet denken aan Parijs, de rue de la Corraterie, waar de duurste winkels zijn. In de rue du Léman, die daarop uitkomt en waarvan een gedeelte uitziet op de haven, wordt echter meer handel gedreven en is het drukker. Overigens zijn de straten in Genève, net als in alle steden in de Midi, slechts met klinkers geplaveid. Zoals van oudsher worden de straten onderling verbonden door lange, donkere stegen. De fabrieken, waarmee de overzijde van het meer en de monding van de Rhône vol staan, geven de stad ook een heel eigen aanblik.

Moet ik nog iets zeggen over de nieuwe wijk die aan de andere kant van de Rhône ligt en helemaal is opgebouwd in de stijl van de rue de Rivoli; over het paleis van de filantroop Eynard,⁸ van wie je de talloze portretten in steendruk kent, die vroeger werden verkocht ten bate van de Grieken en de negers? Maar we kunnen beter midden op de brug even stilstaan, op een met bomen beplante open plek waar een standbeeld staat van Jean-Jacques Rousseau. Daar staat dan die grote man, gehuld in een Romeins gewaad, net zo neergezet als Hendrik IV op de Pont Neuf; maar Rousseau is te voet, zoals het een filosoof betaamt. Hij volgt met zijn blik de loop van de Rhône, die uit het meer tevoorschijn komt, zo mooi, zo helder, zo snelstromend en zo blauw dat hij tsaar Alexander aan de Neva deed denken, die ook zo blauw is als de zee!

Het laatste gedeelte van het meer van Genève, dat helemaal omsloten is door de kaden van de stad, staat gedeeltelijk vol met van die lelijke gebouwtjes die dienstdoen als watermolen of washok, wat zorgt voor een gevarieerd maar weinig indrukwekkend stadsgezicht. Als je daarentegen de stad de rug toekeert teneinde je naar Lausanne te begeven en de stoomboot de haven vol kleine bootjes uitvaart, heb je werkelijk de illusie op volle zee te zijn. Toch verlies je de beide oevers nooit

8 Jean-Gabriel Eynard (1775-1863) was een Zwitserse bankier die in 1817 een zeer luxueuze villa liet bouwen in Genève, het zogenoemde Palais Eynard, dat later stadhuis is geworden. Hij was onder andere bekend als filantroop en als voorstander van de Griekse onafhankelijkheid.

helemaal uit het zicht, maar aan de horizon trekt het meer een messcherpe, azuren lijn; in de verte deinen witte zeilen en de oevers vervagen tot een violette waas, terwijl de paleizen van de stad bij tussenpozen oplichten in de rijzende zon; het is een zwakke afspiegeling van die lieflijke zee-engten in de Golf van Napels waar je, voor je aankomt, zo lang doorheen vaart. Weldra ligt de boot stil in Lausanne en zet men mij met al mijn bagage af op de oever, recht in de armen van de douanebeamten. Als degelijk is vastgesteld dat ik geen Franse sigaren (een echt staatsmonopolie) binnensmokkel waar de Zwitser zo gek op is, word ik overgeleverd aan vier kruiers die erop staan de zorg voor mijn spullen onderling te verdelen. De eerste draagt mijn koffer, de tweede mijn hoed, de derde mijn paraplu en de vierde draagt niets. Dan maken ze me met veel moeite, want hier is het gedaan met de Franse taal,⁹ duidelijk dat we een flinke mijl moeten lopen, steeds omhoog. Een uur later kom ik, via een haast onbegaanbare, maar buitengewoon fleurige weg, aan in Lausanne en loop over het bekoorlijke terras waar het publiek kan wandelen en dat dienstdoet als tuin voor het casino.

Vandaar is het uitzicht schitterend. Rechts strekt het meer zich uit tot in een onzichtbare verte, fonkelend onder de vlammeende zon, terwijl het links lijkt op een rivier die verdwijnt tussen de hoge bergen, in het duister van hun grote schaduwen. Dit grandioze vergezicht wordt bekroond door besneeuwde bergtoppen, en onder het terras, aan onze voeten, rollen vergeelde wijnranken een tapijt uit tot aan de oever van het meer. Dat is, zoals een schilder zou zeggen, het sjabloon van de Zwitserse natuur; vanaf de wandversiering tot aan de aquarel hebben we dat overal gezien; het ontbreekt alleen nog maar aan inboorlingen in klederdracht; maar die kleden zich alleen zo als de Engelse toeristen er zijn; anders zien ze er net zo uit als jij en ik. Nu moet je niet denken dat Lausanne de fleurigste stad op aarde is. Verre van dat. Lausanne is een stad van trappen; de wijken zijn in etages opgebouwd: de kathedraal ligt minstens op de zevende verdieping. Het is een heel mooie gotische kerk, die nu haar schoonheid kwijt is door de kaalslag die er plaatsvond toen ze haar protestantse bestemming kreeg, zoals dat het geval is bij alle Zwitserse kathedralen, die vanbuiten prachtig zijn, maar vanbinnen koud en naakt.

Er zijn een massa goudkleurige windwijzers en puntige daken, die er heel vrolijk uitzien.

Toen ik de kerk verliet en dacht te gaan dineren, kreeg ik overal te horen dat ik te laat was. Uiteindelijk ging ik maar naar het casino, want dat was de plek die het meest in het oog viel; de chef aldaar die gewend was aan de vreemde grillen van de Engelsen, glimlachte alleen maar om mijn vraag en was zo goed een kippetje voor me te laten slachten.

Aangezien er per slot van rekening in deze stad niet veel te beleven viel, stapte ik met genoegen in de diligence en nestelde me lekker warm tussen twee stevige dames uit Lausanne die ook naar Bern gingen.

9 In Lausanne werd gewoon Frans gesproken, maar misschien spraken de kruiers een dialect.

En zo verlaat ik tenslotte dat kleine, mystieke, dromerige stukje Frankrijk dat ons heeft verrijkt met een hele literatuur en een hele politiek; ik ga nu mijn tanden zetten in het echte Zwitserland. Links van ons ligt het meer van Neuchâtel, dat ons de hele weg met zijn zilveren schijnsel begeleidt. We klimmen en dalen, rijden door bossen en over vlakten, en aan de horizon flonkert zonder ophouden het witte kantwerk van de Alpen. Bij het krieken van de dag rijden we over een mooie straatweg, we komen door verscheidene poorten, we bewonderen de grote, stenen beren die overal zijn uitgehouwen, net als de beren van Bradwardine in *Waverley*:¹⁰ dat is het wapen van Bern. We zijn in Bern, zonder enige twijfel de mooiste stad van Zwitserland.

Er is niets open. Ik loop door een grote straat van ongeveer een halve mijl, helemaal omzoomd door zware zuilengalerijen waarop geweldige huizen staan; op grote afstand van elkaar verheffen zich hoge, vierkante torens met enorme wijzerplaten. Dit moet wel de stad zijn waar ze het best weten hoe laat het is. Midden in het wegdek vormt een met houten planken overdekte beek de verbinding tussen een reeks monumentale fonteinen die ongeveer honderd passen van elkaar verwijderd zijn. Elk daarvan wordt verdedigd door een beeld van een fraaie ridder met opgeheven lans. De huizen in rococostijl zijn ook versierd met wapens en attributen: Bern heeft een half burgerlijke, half aristocratische allure, die trouwens in alle opzichten goed bij de stad past. De andere straten zijn minder groot, maar wel in ongeveer dezelfde stijl gebouwd. Als ik naar links omlaag ga, kom ik bij een rivier die totaal is ingesloten en helemaal omringd door houten gebouwtjes, net als het meer van Genève; sommige daarvan dragen het opschrift *Badhuis*, maar ze zien er niet mooier uit dan de andere. Dat deed me denken aan een hoofdstuk bij Casanova,¹¹ die daarin beweert dat je er wordt bediend door naakte baadsters, die zijn geworven onder de meest onschuldige meisjes van het kanton. Ze zijn zo kuis dat ze niet uit het water komen, want dat is hun enige gewaad, maar ze fladderen om je heen als najaden van Rubens. Ondanks het getuigenis van modernere reizigers betwijfel ik dat dit achttiende-eeuwse gebruik in Bern bewaard is gebleven. Overigens zou een koud bad in dit jaargetijde zulke wellustige gevoelens vanzelf doen verdwijnen.

Als ik weer terugloop naar de hoofdstraat, denk ik te gaan lunchen en te dien einde ga ik naar binnen in de Auberge des Gentilshommes; een aristocratisch restaurant kun je je niet voorstellen, volgepropt met blazoenen en lambrekijnen; ik krijg te horen dat het nog te vroeg is om te lunchen: dat was de omgekeerde echo van mijn souper in Lausanne. Ik besluit dus de andere helft van de stad te gaan bezichtigen. Daar zijn ook weer grote, zware huizen, een goed plaveisel, mooie deuren, kortom, het is een stad die er warmpjes bij zit, zoals de kooplui zouden zeggen. De

10 In deze roman van Walter Scott uit 1814 wordt verteld dat het wapen van de familie Bradwardine bestond uit twee klimmende beren.

11 Giacomo Casanova, *Mémoires*, hoofdstuk 2.

gotische kathedraal is net zo mooi als die van Lausanne, maar strenger van stijl. Een promenade in de vorm van een terras zoals alle promenades in Zwitserland biedt uitzicht op een uitgestrekt panorama van dalen en bergen; dezelfde rivier die ik 's morgens heb gezien, kronkelt ook hier door het landschap; de luxe huizen of paleizen erlangs hebben terrassen met tuinen die via drie of vier etages doorlopen tot aan de steenachtige bedding. Het is een prachtig gezicht waar je maar geen genoeg van krijgt. Als je nu weet dat Bern een casino heeft en een schouwburg, veel boekwinkels; dat het de residentie is van het corps diplomatique en het paldium van de Zwitserse aristocratie; dat er alleen Duits wordt gesproken en dat de lunch niet veel om het lijf heeft, dan weet je alles wat je weten moet en zie je ernaar uit om op weg te gaan naar Zürich.

Neem me niet kwalijk dat ik zo snel door zulke belangrijke plaatsen ren en die zo summier beschrijf; maar van alle mogelijke landschapsschilderingen en reis-indrukken ken je, net als ik, Zwitserland natuurlijk al zo goed dat we werkelijk geen omweg hoeven te maken om de bezienswaardigheden te bezoeken.

Ik probeer eenvoudigweg vast te stellen hoe het vandaag de dag zo hier en daar gesteld is met de wegen van het land, de betrouwbaarheid van de vervoersmiddelen, wat de mensen zeggen, wat ze doen en wat ze eten.

Het oneffen plaveisel van Zürich maakt dat we om vijf uur 's morgens wakker worden. Dat is dus die fameuze stad die de mooie dagen van Wilhelm Tell heeft doen herleven door professor Strauss¹² de doctorale baret van het onbeschaamde hoofd te slaan; daar zijn dus die bergen waarvandaan koren van gewapende boeren naar beneden kwamen; daar ligt dat mooie meer dat zo lijkt op het meer van Ciceri.¹³ Als je dat dan allemaal hebt gehad, blijft er nog slechts een uiterst banale stad over. Enkele oude huizen, versierd met rocaille en kunstig beeldhouwwerk, met prachtig bewerkte hekken en balkons daargelaten, voldoet deze stad in geen enkel opzicht aan wat je zou verwachten bij zo'n gunstige ligging. Het meer en de bergen zorgen overigens voor adembenemende vergezichten. Op de weg naar Konstanz kijk je heel lang uit over dit weidse panorama en de hele dag rijd je door een landschap van bergen en dalen dat de fraaiste contrasten oplevert.

Dan verandert het landschap van karakter: het is de wat vriendelijker aanblik van het groene Zwaben; het zijn de smalle, golvende dalen van het Zwarte Woud, dat nog altijd uitgestrekt is, maar waar het licht binnendringt langs wegen en akkers. Tegen twaalfen rijden we door de laatste Zwitserse stad, waarvan de hoofdstraat schittert van de vergulde uithangborden. Een typisch Duitse stad: beschilderde huizen, knappe vrouwen, kroegen vol rokers en bierdrinkers. Vaarwel, Zwitserland,

12 In 1839 was David Strauss benoemd tot hoogleraar in de dogmatiek en de kerkgeschiedenis te Zürich, maar er was zo veel protest tegen deze benoeming dat Strauss zijn leerstoel niet heeft kunnen aanvaarden.

13 De schilder Ciceri (1782-1868) was vooral bekend om zijn toneeldecors. Nerval maakt hier een toespeeling op zijn decors voor de opera *La Juive* (muziek Fromental Halévy, libretto Eugène Scribe, 1835) die het Konstanz van de vijftiende eeuw voorstellen.

ik zal niet veel tranen om je laten. Een uur later krijgen we in plaats van een blauwe een gele koetsier. Op de palen langs de weg staat de leeuw van Zähringen¹⁴ te blinken in zijn veld van goud en keel; die geeft de grens aan tussen beide landen. Nu zijn we dus in het gebied van Konstanz en reeds zien we tussen de bergen de schittering van het meer.

IV. HET MEER VAN KONSTANZ

Konstanz! Dat is een heel mooie naam en een heel mooie herinnering! Het is de gunstigst gelegen stad van Europa, het schitterende zegel dat het Noorden van Europa verbindt met de Midi, het Westen met het Oosten. Vijf naties¹⁵ komen drinken aan zijn meer, waar de Rijn al als een rivier uit tevoorschijn springt, zoals de Rhône uit het meer van Genève. Konstanz is een klein Constantinopel dat nog vredig op de twee oevers van de Rijn ligt, aan het begin van een geweldig meer. De tocht ernaartoe leidt in een lange afdaling door roestkleurige velden, hellingen vol met die gezegende wijnstokken die nog steeds zijn naam in de hele wereld bekendheid geven; de onmetelijkheid van de horizon, die rivier, dat meer, die stad met hun talloze wonderbaarlijke aspecten! Maar als je bij de poorten komt, dan begin je de kathedraal minder indrukwekkend te vinden dan je dacht, de huizen doen erg modern aan, de straten zijn wel smal zoals in de Middeleeuwen, maar het enige middeleeuwse is nog hun alledaagse smerigheid. De schoonheid van de vrouwen komt die indruk evenwel wat rechtzetten; het zijn de waardige dochters van de vrouwen die de prelaten en de kardinalen van het concilie voorzagen van zo veel mooie courtisanes; ik bedoel wat hun bekoorlijkheid betreft, ik heb geen enkele reden om af te dingen op hun zedelijkheid.

De table d'hôte van Le Brochet is werkelijk heel goed voorzien. Het gezelschap van die avond was vriendelijk en van een hoog niveau. Ik bleek naast een knappe Engelse dame te zitten, wier echtgenoot bij het dessert een fles champagne bestelde; zijn vrouw wilde hem ervan weerhouden met het argument dat hij er last van zou krijgen. En inderdaad leek die Engelsman een zwakke gezondheid te hebben. Hij houdt vol en de fles wordt gebracht. Nauwelijks is er een glas ingeschonken, of de knappe lady pakt de fles en biedt alle gasten in haar buurt een glas aan. De Engelsman geeft het niet op en bestelt nog een fles; zijn vrouw herhaalt snel haar vorige handeling zonder dat de zieke, een heel beleefd man, zijn ongenoegen durft te tonen. Bij de derde fles wilden we bedanken, maar de Engelse smeekt ons haar niet met haar goede bedoelingen te laten zitten. Tenslotte begrijpt de hotelier haar wenken, en als milord een vierde fles bestelt, antwoordt hij dat hij geen champagne

14 Leden van de familie Zähringen waren vroeger landeigenaren in Zuid-Duitsland en stichters van een aantal Zwitserse steden.

15 Baden, Württemberg, Beieren, Oostenrijk en Zwitserland.

meer heeft en dat die drie flessen de laatste waren. Het werd tijd, want we zaten nog maar met zijn tweeën bij de dame aan tafel en onze medemenselijkheid dreigde ons verstand geen goed te doen. De Engelsman stond koeltjes op, enigszins ontstemd omdat hij van die drie flessen maar drie glaasjes had gedronken, en ging naar bed. De hotelier vertelde ons dat hij van Bregenz op weg was naar Italië om daar nieuwe gezondheid op te doen. Ik betwijfel of zijn verstandige wederhelft er altijd zo goed in zal slagen om hem aan zijn taks te houden.

Je zult me wel vragen waarom ik niet nog een dagje in Konstanz blijf om de kathedraal te bezichtigen, de zaal waar het concilie is gehouden, het plein waar Johannes Hus werd verbrand, en al die andere historische bezienswaardigheden die onze Engelsman van de *table d'hôte* uit en te na had bewonderd. Om je de waarheid te zeggen is dat omdat ik niet nog meer afbreuk wil doen aan het beeld dat ik mij in mijn fantasie van Konstanz had gevormd. Ik heb je verteld hoe ik, toen ik naar beneden ging langs de bergengten van het kanton Zürich met hun dichte bebossing, de stad vanuit de verte bij een mooie zonsondergang, te midden van haar uitgestrekte velden waarover de stralen van de zon een roestkleurig licht wierpen, aan de oevers van het meer en de rivier heb zien liggen als een westers Istanboel; ik heb je ook verteld hoe ik, dichterbij komend, de stad vervolgens haar faam en haar wonderschone ligging onwaardig keurde. Ik geef toe dat ik op zoek ben geweest naar die blauwige kathedraal, naar die pleinen met hun gebeeldhouwde huizen, die merkwaardige kronkelige straten en heel die schilderachtige Middeleeuwen waarvan de decorbouwers van onze Opera haar zo dichterbij hadden voorzien; welnu, dat alles was slechts fantasie, een bedenksel! Als we Konstanz in gedachten door Pontoise vervangen, zitten we dichterbij de realiteit. Nu ben ik dus bang dat de zaal van het concilie een afschuwelijke schuur blijkt te zijn, dat de kathedraal vanbinnen even weinig voorstelt als vanbuiten en dat Johannes Hus in een oven ergens buiten de stad is verbrand. Laten we Konstanz dus maar vlug verlaten voordat het licht wordt, en laten we dan tenminste nog een gevoel van twijfel over dit alles bewaren, in de hoop dat minder strenge reizigers later tegen ons kunnen zeggen: 'Maar je bent er veel te snel doorheen gelopen! Je hebt niets gezien!'

Het is evengoed een heel pijnlijke ervaring om, naarmate je verder reist, stad na stad, land na land, heel die mooie wereld kwijt te raken die je in je jeugd had opgebouwd uit boeken, schilderijen en dromen. De wereld die zo ontstaat in het hoofd van een kind is zo rijk en zo mooi, dat je niet weet of ze de al te fraaie vrucht is van aangeleerde ideeën, of een herinnering aan een vroeger bestaan en de magische geografie van een onbekende planeet. Hoe wonderschoon het uitzicht en de omgeving soms zijn, het gaat de verbeelding nooit echt te boven, voor de fantasie is niets werkelijk verbijsterend of ongehoord. Ik heb het even niet over de blik van de Engelse toeristen, die nooit iets lijken te hebben gezien, noch in werkelijkheid, noch in hun fantasie.

De hotelier van Le Brochet heeft, zoals beloofd, midden in de nacht alle reizigers laten wekken die de boot over het meer moesten nemen. Het regent niet meer, maar er staat een harde wind, en bij het schijnsel van lantaarns lopen we naar de haven. Er komt al rook uit de schoorsteen van de boot; we worden naar de kajuit gedirigeerd en op de bankjes zetten we onze onderbroken slaap voort. Twee uur later dringt een grijs daglicht de zaal binnen; het water van het meer is donker en onrustig; links doorsnijdt het meer de horizon; rechts is de oever nog slechts een rafelige zoom. Ons rest niets dan het genoegen van het samenzijn; het gezelschap is niet groot. De kapitein van het schip, een sympathieke jongeman, maakt een galant praatje met twee Duitse dames die uit hetzelfde hotel komen als ik. Aan gezien hij naast de jongste zit, blijft mij niets anders over dan mij met de oudste te onderhouden, die links van mij een kopje koffie drinkt. Ik begin met een paar tamelijk goed gevormde Duitse zinnen over de kou en de ongewisheid van het weer.

‘Spreekt u Frans?’ vraagt de Duitse dame. ‘Jazeker, mevrouw,’ antwoord ik een beetje gepikeerd, ‘ik spreek *ook* Frans.’

En daarna gaat het gesprek een stuk vlotter. Ik moet zeggen dat het Duitse accent en de totaal verschillende uitspraak in de diverse landen het een Fransman, die een taal alleen uit een boek leert, heel moeilijk maken. In Oostenrijk wordt het zelfs een heel andere taal, die net zo veel van het Duits verschilt als het Provençaals van het Frans. Wat de vorderingen van een reiziger op dit punt nog meer vertraagt, is het feit dat hij overal in zijn eigen taal wordt aangesproken en al snel toegeeft aan deze gemakkelijke oplossing, die het gesprek leerzamer maakt voor de anderen dan voor hemzelf.¹⁶

Daar de storm erg toenam, meende de kapitein een zorgelijk, maar vastberaden gezicht te moeten trekken, en teneinde de dames gerust te stellen ging hij bevelen uitdelen. Dat bracht ons er als vanzelf toe om over romans te gaan praten die de zee als onderwerp hebben. De jongste dame bleek bijzonder goed thuis in dit soort literatuur, die in haar geheel afkomstig is uit Engeland en Frankrijk, want Duitsland kent nauwelijks scheepvaart. Al gauw hadden we vaste voet aan wal met Scribe en Paul de Kock. Ik moet wel zeggen dat, dankzij het succes in heel Europa van de beide heren, buitenlanders zich een merkwaardig beeld vormen van de Franse maatschappij en van de conversatie in Parijs. De oudere dame sprak overigens heel goed Frans: zij had in haar tijd *de Fransen meegemaakt*, zoals ze vrolijk opmerkte; maar de jongste vond het nodig om modieus Frans te spreken, wat soms een merkwaardig gebruik van moderne woorden tot gevolg had.

‘Mijnheer,’ zei ze, ‘u moet weten dat Passau, waar wij wonen, in geen enkel opzicht achterloopt; onze samenleving is de meest *ficelé* van heel Beieren. München is tegenwoordig zo saai dat de mensen van *la haute* naar Passau komen; er worden feesten gegeven van een verbijsterende *chic*!...’¹⁷

16 Hoewel Nerval Goethes *Faust* had vertaald, had hij toch moeite met het gesproken Duits.

17 Van *bien ficelé*: piekfijn. Met *la haute* worden de hogere standen bedoeld.

O, mijnheer De Kock, dat is dus het Frans dat u onze burens leert! Maar misschien vervallen degenen onder ons die *o zo goed* Duits spreken wel tot dezelfde malle uitdrukkingen! Zo ver ben ik gelukkig nog niet.

‘Hoe goed het gezelschap ook is, eens moet er afscheid genomen worden!’ zei koning Dagobert tegen zijn honden... en hij smeet ze het raam uit. Moge deze oude zegswijze, die ik letterlijk citeer, als overgang dienen tussen het vertrek van een aantal van onze passagiers die ons bij Sankt Gallen verlieten, en de beschrijving die ik zal trachten te geven van de wijze waarop onze matrozen zich op de brug vermaakten in afwachting van het moment waarop de boot zijn tocht naar Meersburg zou hervatten. Het idee erachter is niet opzienbarend, maar wel amusant en waard om gebruikt te worden in de literatuur over het leven aan boord. Er bevonden zich drie honden op de stoomboot. Een daarvan, een onvoorzichtige poedel, was te dicht bij de keuken gekomen en een scheepsjongen kwam op het idee om zijn mooie pluimstaart in de saus te dopen. De hond loopt weer door; een van de twee andere honden rent hem achterna en bijt hem hard in zijn staart. Als de matrozen dat kluchtige resultaat zien, geven ze snel de tweede hond net zo’n behandeling en dan de derde ook, en zo lopen die arme dieren in een kringetje rond zonder los te laten, enerzijds vol animo om te bijten en anderzijds woedend omdat ze gebeten worden. Het is een mooi, maar honds verhaal! zoals de heer de Brantôme zou zeggen... Maar wat valt er anders te vertellen over een tocht bij slecht weer over het meer van Konstanz? Het water is inktzwart, de oevers zijn overal vlak en het enige merkwaardige aan de dorpen die langskomen, zijn de uivormige klokkentorens die voorzien zijn van blikken schubben en punten waarop rijen koperen bollen prijken.

Het aardigste van de reis is dat we bij elk klein haventje waar we aanleggen, kennismaken met een nieuw volk. Het hertogdom Baden, Württemberg, Beieren en Zwitserland stellen zich daar, op grote afstand van elkaar, op als maritieme mogelijkheden... zoetwatermogelijkheden! Hun marine jaagt vooral op slechte Franse en Zwitserse kranten die onder neutrale vlag over het meer fladderen; een ervan heet heel toepasselijk *Feuilles du Lac*,¹⁸ een progressieve Duitse krant die, denk ik, slechts aan de censuur van de verschillende staten weet te ontkomen doordat hij op het meer wordt gedrukt en de exemplaren van boot naar boot aan de abonnees worden uitgedeeld zonder ooit aan land te komen.

Vrijheid op zee! zoals Byron¹⁹ zegt.

Met de kust van Baden links van ons zien we eindelijk de nevelige rotskust van het vorstendom Württemberg opdoemen. Een woud van masten met daartussendoor puntige torens en klokkentorens kondigt ons weldra de enige haven van Beieren aan; dat is Lindau; verderop ligt in Oostenrijk Bregenz.

We hoeven niet in quarantaine, maar de strenge douanebeambten laten onze reiskoffers naar een groot entrepot brengen. In afwachting van de controle mogen we

¹⁸ Het Meerblad.

¹⁹ Waarschijnlijk een verwijzing naar Byrons *The Corsair*.

gaan lunchen. Het is twaalf uur: op die tijd wordt er nog in heel Duitsland gegeten. Ik begeef mij dus naar de meest in het oog lopende herberg, waarvan het goudkleurige uithangbord fonkelt tussen een bos vers gesneden dennentakken. De hele zaak is in feesttooi en de talrijke gasten zijn op hun paasbest. Aan de open vensters zie ik mooie meisjes met een schitterende hoofdtooi en lange, blonde vlechten naar andere meisjes roepen, die snel uit de kerk of van de markt komen aanlopen; de mannen zingen en drinken: een paar bergbewoners zetten hun klaaglijke melodietje in.

De muziek klonk nog uit boven al dat lawaai, en op de binnenplaats stonden schapen te blaten. Ik was namelijk net op de marktdag aangekomen. De herbergier vraagt of hij mijn maaltijd op mijn kamer moet opdienen. ‘Voor wie ziet u mij aan, eerbiedwaardige Beier? Ik eet altijd uitsluitend aan de table d’hôte!’ En wat voor een tafel! Die loopt langs alle wanden van de geweldige eetzaal. Die beste mensen roken onder het eten; tussen de gerechten door maken de vrouwen een walsje (ook al etend). Sterker nog, er zijn ook rondreizende acrobaten die de zaal rondgaan en menselijke piramides bouwen, zodat je elk moment het risico loopt een hansworst op je bord te zien vallen.

Wat een kabaal, wat een vrolijke boel en wat hebben de mensen hier een plezier! De meisjes zijn mooi, de boeren goed gekleed; het lijkt hier in geen enkel opzicht op die ellendige orgiën in die kroegen bij ons. De wijn en de dubbele potten bier wakkeren al die dolle vreugde als om strijd aan, en de homerische schalen met eten verdwijnen in een oogwenk. Zo kom ik onder dit gelukkige gesternte Duitsland binnen; na het eten maak ik een wandeling door de stad, waar alle straten en pleinen vol staan met stalletjes en markttenten, en overal bewonder ik de mooie meisjes uit de omliggende streken, die gekleed gaan als vorstinnen met hun mutsen van goudlaken en hun bloesjes vol lovertjes.

Nu is het zaak een vervoermiddel te vinden om naar München te reizen; maar er valt niets te kiezen: de koninklijke post, en overal de postwagen; hier in de buurt vind je nergens een particuliere diligence; je hoeft hier niet bang te zijn voor concurrentie; – de paarden sparen de weg, de postrijders sparen de paarden, de wagenvoerders zijn zuinig op hun wagens, en alles is van de Staat; niemand hoeft snel ergens te zijn, maar je komt altijd waar je wezen moet; in deze contreien stroomt de rivier van het leven minder snel en krijgt ze iets majesteitelijks. ‘Waarom zou je je druk maken?’ zoals de oude vrouw in *Werther*²⁰ zei.

Ik ben echter uiteindelijk met de trein van Augsburg in München aangekomen.

V. EEN DAGJE MÜNCHEN

In een tijd dat er nog heel weinig werd gereisd, omdat er geen stoomboten waren, geen treinen, geen ijzeren spoorwegen en zelfs geen gewone wegen, waren

20 Die uitspraak is niet te vinden in *Die Leiden des jungen Werthers*.

er schrijvers, zoals d'Assoucy, Le Pays en Cyrano de Bergerac, die maakten dat fantasie-reizen in de mode kwamen.²¹ Deze onverschrokken reizigers beschreven de maan, de zon en de planeten, en in dat opzicht traden ze overigens in de voetsporen van Lucianus, Merlin Coccaie²² en Rabelais. Ik herinner me bij een van deze auteurs een beschrijving te hebben gelezen van een ster waarop alleen maar dichters woonden; in dat land bestond de gangbare munt uit een klinkend vers; ze dineerden daar voor een ode en ze soupeerden voor een sonnet; degenen die een episch gedicht in portefeuille hadden, konden onderhandelen over een uitgestrekt landgoed.²³

Een ander, soortgelijk land was slechts bewoond door kunstschilders, alles gebeurde daar zoals het hun goedgevoelde, en de verschillende scholen trokken soms in slagorde tegen elkaar op. Sterker nog, alle personages die geschapen waren door de grootste kunstenaars, waren daar in levenden lijve aanwezig en je kon er spreken met de Judith van Caravaggio, de Magiër van Albrecht Dürer en de Magdalena van Rubens.²⁴

Als je in München aankomt, lijkt het net of je plotseling op deze vreemdsoortige planeet terechtgekomen bent. De koning-dichter²⁵ die de stad heeft verfraaid, had evengoed die andere droom werkelijkheid kunnen maken en voor altijd zijn broeders in Apollo tot rijkdom kunnen brengen; maar hij houdt alleen van schilders; zij alleen hebben het recht om munt te slaan uit hun palet: de kladschilder viert hoogtij in deze hoofdstad, die hij tot een modern Athene uitroept. . . maar de dichter keert de stad de rug toe en bij zijn vertrek spreekt hij er nog de vervloeking van Minerva over uit; hij heeft daar niets te zoeken.

Als je uit de postkoets stapt en het grote gebouw van de Koninklijke Posterijen uitloopt, sta je tegenover het paleis op het mooiste plein van de stad; je moet gauw je lorgnet en je gids tevoorschijn halen, want je bent al meteen in een museum, overal op de muren zijn schilderijen aangebracht, alles schittert en fonkelt, zomaar in de open lucht en in de volle zon.

Het nieuwe paleis is een nauwkeurige replica van het Palazzo Pitti in Florence; de

21 Schrijvers uit de zeventiende eeuw. D'Assoucy heeft geen gefantaseerde reizen geschreven. Le Pays schreef *Lettres de l'autre monde* en Cyrano is de auteur van *L'Autre monde*.

22 Pseudoniem van Teofilo Folengo (1491-1544), die de kluchtige avonturen en reizen van zijn held Baldus beschrijft.

23 Cyrano beschrijft een dergelijk land in het eerste deel van zijn *L'Autre monde* (*Les États et empires de la lune*).

24 Nerval lijkt hier twee boeken door elkaar te halen: de *Voyage merveilleux du prince Fanférédin dans la Romancie* van pater Bougeant, dat een land beschrijft waarvan alle inwoners romanfiguren zijn, en *Description de l'île de Portraiture et de la ville des Portraits*, waar iedereen schilder is of kunsthandelaar, een boek dat wordt toegeschreven aan Charles Sorel. De Magiër die door Nerval aan Dürer wordt toegeschreven, is ongetwijfeld de *Doctor Faustus* van Rembrandt, die stond weergegeven op het titelblad van Nervals vertaling van *Faust* uit 1836.

25 Lodewijk I van Beieren. Hij was zelf ook dichter en tevens beschermheer van de beeldende kunst. Hij heeft de Pinacothek gesticht.

schouwburg is gebouwd naar het voorbeeld van het Odeon in Rome,²⁶ het postkantoor naar een ander klassiek model; en alles, van boven tot onder, in rood, groen en hemelsblauw gekalkt. Dit plein lijkt wel zo'n onmogelijk decor waar een schouwburg zich soms aan waagt; alleen een solide, roodkoperen standbeeld van Maximiliaan I, dat midden op het plein staat opgesteld, komt die illusie verstoren. Het postkantoor dat helemaal is geschilderd in een soort ossenbloedrood, dat *antiek rood* wordt genoemd en waartegen zich gele zuilen aftekenen, wordt opgevrolijkt door een aantal fresco's in de stijl van Pompeji, die hippische taferelen voorstellen. Op de gevel van het Odeon prijkt een geweldig fresco waarop blauw en roze overheersen, wat doet denken aan onze kamerschermen van vijftien jaar geleden; wat het paleis van de koning betreft, dat is in zijn geheel mooi zachtgroen geschilderd. Aan de vierde zijde van het plein staan huizen in verschillende kleurnuances. Als je de straat volgt die zij aangeven en die verderop breder wordt, loop je langs de tweede gevel van het paleis, die ouder en ook mooier is dan de eerste en waar zich twee geweldige deuren bevinden, die versierd zijn met bronzen beelden en trofeeën in een gemaniëerde, maar grandioze stijl. Dan wordt de straat nog breder; in de verte tekenen klokrentorens en sierlijke torenspitsen zich af tegen de hemel; links strekt zich een eindeloze rij moderne villa's uit waar de bewonderaars van onze rue de Rivoli hun hart aan kunnen ophalen; rechts bevindt zich een groot gebouw dat bij het paleis hoort en dat aan de straatzijde is voorzien van schitterende winkels met een zuilengalerij aan de kant van de tuin, die daar praktisch helemaal door ingesloten wordt. – Dat alles pretendeert op de zuilengalerij van ons Palais Royal te lijken; de cafés, de modezaken, de juwelierswinkels, de boekhandels zijn allemaal naar Parijs voorbeeld ontworpen. Maar een lange reeks fresco's die de heroïsche pracht en praal van Beieren voorstellen, afgewisseld met Italiaanse taferelen, getuigt van arcade tot arcade van de passie van de ex-koning van dit land voor de schilderkunst, en zoals wel blijkt, voor alle schilderkunst. Die fresco's zijn, zoals de gids toegeeft, geschilderd door gewone schildersleerlingen. Dat spaart doeken en de muren zijn geduldig.

De koninklijke tuin, die omgeven is door deze leerzame galerijen, is ruitvormig en van een matige omvang; de kant van het paleis die hierop uitziet en waar nog arbeiders aan het werk zijn, heeft een reeks tamelijk indrukwekkende zuilen; als je de tuin rondloopt, stuit je op een andere gevel die bestaat uit gebouwen van verschillende afmetingen, waaronder ook de basiliek, het meest geslaagde moderne bouwwerk van München.

Die mooie kerk, die overigens heel klein is, is werkelijk een juweeltje; ze is gebouwd naar Byzantijns voorbeeld en binnen fonkelt het van de schilderijen op een achtergrond van goud, in dezelfde stijl uitgevoerd. Het is in alle opzichten een wondermooi geheel; wat geen goud of schilderwerk is, is marmer of kostbaar hout; alleen de bezoeker doet afbreuk aan zo'n schitterend interieur, dat in het klein doet denken aan de kapel van de Medici in Florence.

26 Nerval bedoelt ofwel het Odéon in Parijs, ofwel het Pantheon in Rome.

Als we de basiliek verlaten, hoeven we nog maar een paar stappen te doen om bij de nieuwe schouwburg te komen, want we zijn helemaal om het paleis heen gelopen, waarmee deze gebouwen als onmiddellijke bijgebouwen verbonden zijn. Waarom zouden we niet naar binnen gaan in deze ruime residentie? De koning gaat net aan tafel, en dat is het moment waarop de bezoekers worden toegelaten in de zalen waar hij niet is, dat spreekt vanzelf.

We worden eerst ontvangen in de zaal van de wacht, waar overal hellebaarden staan, maar die slechts wordt bewaakt door twee schildwachten en evenveel bodes. Deze zaal is met grisailles beschilderd, die niet bestaande bas-reliëfs, zuilen en beelden voorstellen, volgens de verrassende, geld besparende technieken van Abel de Pujol.²⁷ Op een bankje gezeten zagen wij het komen en gaan van officieren en hovelingen aan. En die hovelingen lijken, althans wat hun uiterlijk betreft, zo uit een blijspel gestapt te zijn. Als de heer Scribe ons in de Opéra Comique interieurs van Duitse hoven laat zien, zijn de kostuums en de houding van zijn spelers veel realistischer dan je denkt.²⁸ Een passerende hofdame voorzien van een baret met daarop een paradijsvogel, een zonderling kraagje, een jurk met een sleep en gele diamanten, deed me precies denken aan Madame Boulanger.²⁹ Kamerheren met een borst vol onderscheidingen leken op het punt te staan een of ander refreintje van Auber aan te heffen.

Eindelijk kwamen de tafeldienaren van de koning voorbij, begeleid door twee schildwachten. Toen mochten we de andere zalen in. Wat vooral aandacht verdient is de zaal die is versierd met fresco's van Schnorr naar tekeningen van Cornelius,³⁰ waarvan de thema's zijn ontleend aan het grote Germaanse epos *Die Nibelungen*. Die schilderijen zijn wel prachtig van compositie, maar op een lompe, schreeuwerige manier uitgevoerd, en het kost moeite om er enige harmonie in te ontdekken; bovendien komen de zuinige, middelmatig versierde zalen in de verdrukking onder de plafonds vol reusachtige, woeste figuren; overal in München lijkt het wel alsof schilderwerk niets kost; maar met marmer, steen en goud wordt zuiniger omgesprongen. Zo is dat prachtige paleis van bakstenen gemaakt, waaraan pleisterwerk en kalk het aanzien geven van harde, ruw uitgehouwen natuursteen; die schitterende muren, die zuilen van goudgeaderd zwart marmer en marmer uit Siena, loop daar maar eens naartoe, tik er met uw vinger tegen: allemaal stucwerk. Wat het meubilair betreft, dat is in de zuiverste empirestijl die ik ken, er zijn weinig spiegels, de luchters en de kandelaars lijken uit de boedel van een sociëteit of een casino uit de provincie te komen; de rijkdom vind je op het plafond.

27 Abel de Pujol (1785-1861) was een leerling van David en gespecialiseerd in trompe-l'oeil en grisailles.

28 Waarschijnlijk een toespeling op *L'Ambassadrice* van Scribe en Auber (1836), waarvan de eerste akte in München speelt.

29 Madame Boulanger debuteerde in 1812 bij de Opéra Comique. Sinds 1835 speelde zij voornamelijk de rol van een oudere dame die voor het zedelijk welzijn van jonge meisjes zorgt.

30 Julius Schnorr (1794-1861) schilderde voornamelijk scènes uit de Duitse geschiedenis. Peter Cornelius (1783-1867) kreeg van Lodewijk I opdracht voor grote kunstwerken ter verfraaiing van München.

Daar de koning klaar is met eten, kunnen wij aan tafel gaan; er is maar één restaurant in de stad waarvan de eigenaar een Fransman is, anders moet je je houden aan de tijden van de tables d'hôte. Het eten is heel goed in München, het vlees smaakt voortreffelijk; in een vreemd land is dat detail belangrijker dan je denkt. Men is er maar al te weinig van op de hoogte dat half Europa geen behoorlijke biefstuk of kotelet te bieden heeft, en dat kalfsvlees in bepaalde streken voor een betreurenswaardig gebrek aan afwisseling zorgt.

De twee cafés van de Koninklijke Galerij zijn niet om over naar huis te schrijven en ze hebben geen enkele Franse krant. Een ruime leeszaal en een soort casino dat ze *museum* noemen, hebben daarentegen de meeste Franse bladen die de censuur ongehinderd passeren wel voorradig. Zo af en toe ontbreekt er weliswaar een nummer en de abonnees krijgen dan in plaats daarvan de mededeling te lezen dat de krant in Parijs bij de post en in de kantoren in beslag genomen is. Dat gebeurt zo dikwijls dat ik het parket van München ervan verdenk dat van Parijs in een verkeerd daglicht te stellen. Dat smoesje heeft ook nog tot gevolg dat die brave mensen in München voortdurend twijfels hebben over de rust in onze hoofdstad; die van hen is zo vreedzaam, zo vrolijk en zo open dat zij niets begrijpen van ook maar de kleinste opwinding in onze politiek of in ons leven van alledag; de mensen op straat maken geen enkel lawaai, de koetsen rijden met gedempt geluid over het stoffige, ongeplaveide wegdek. De Fransman herken je overal aan het feit dat hij onder het lopen hardop praat of neuriet; in het café spreekt hij luid; in de schouwburg vergeet hij zijn hoed af te zetten; zelfs als hij slaapt, beweegt hij aan één stuk door en een Duits bed ligt na tien minuten al overhoop. Stel je voor: lakens zo groot als een handdoek, een deken die je niet kunt instoppen, een massief dekbed dat op de slaper in evenwicht ligt; nou ja! Een Duitser gaat liggen en dat alles komt tot de volgende dag niet van zijn plaats; en omdat men weet dat hij zich zo goed gedraagt, krijgt hij fraaie hoofdkussens met borduursel rondom, in kant tegen een ondergrond van rode of groene zijde; in de armetierigste herbergen prijkt op de bedden deze kinderlijke luxe.

Ik begrijp dat je ernaar verlangt kennis te maken met de Glyptotheek en de Pinacothek; maar die musea liggen ver buiten het centrum van de stad en het kost tijd om er te komen. In zijn droom om zijn hoofdstad eindeloos veel groter te maken heeft koning Lodewijk ervoor gezorgd zijn belangrijkste gebouwen op grote afstand van elkaar neer te zetten, althans die gebouwen waarvan men verwacht dat er in de toekomst huizen omheen komen te staan. De stad München was oorspronkelijk een heel klein stadje, op zijn hoogst zo groot als Augsburg; de lier van de koning-dichter heeft er de muren en de prachtige gebouwen doen verrijzen. Als Amphion³¹ zou hij de stenen in beweging hebben gezet om zich naar dat grote werk te begeven, maar in het hele land was er niet één steen te vinden. Dat is de ellende

31 Toen Amphion de benedenstad van Thebe bouwde, bewogen de stenen zich op de klanken van zijn lier en schoven vanzelf op hun plaats.

van die uit de grond gestampte stad in een koninkrijk dat nog zo kort bestaat; vandaar die opgewerkte bakstenen, vandaar het stucwerk en de natuurstenen van bordkarton, vandaar die al naar gelang het seizoen modderige of stoffige straten; er zijn geen straatstenen, de gemeente aarzelt nog tussen verschillende projecten die zijn aangedragen door bitumenfabrieken, en München is nog steeds, net als de weg naar de hel, geplaveid met goede voornemens.

Na een heel aantal pleinen waarvan de plaats nog maar nauwelijks is aangegeven, na heel wat straten waarvan alleen de ligging is uitgezet en waar gratis kavels worden aangeboden aan mensen die er willen bouwen, zoals dat ook gebeurt in onbewoonde streken van Amerika, kom je bij de Glyptothek, dat wil zeggen bij het beeldenmuseum; in München is men zo Grieks dat men in Athene wel Beiers moet zijn; daarover hebben de echte Grieken zich tenminste beklagd. Het gebouw is wat zijn proporties betreft zo antiek dat de trappen die naar de ingang leiden alleen door Titanen kunnen worden beklommen: een klein trapje in een hoekje komt tegemoet aan dit bezwaar, dat ik onder geen beding een constructiefout zou durven te noemen. Binnen zijn de zalen ruim en nemen de hele hoogte van het gebouw in beslag. Ze zijn overal in dat donkerrood geschilderd dat de gidsen steeds *echt antiek rood* noemen. De decoraties die daartegen afsteken, zijn altijd in de stijl van Pompeji die wij banaal zijn gaan vinden door onze cafés, onze passages en door de decoraties in onze gymnastiekzalen.

In de Glyptothek bevindt zich een zeer kostbare verzameling antieke beelden en meesterwerken van Canova,³² waaronder de *Frileuse*, de *Venus Borghese*, een borstbeeld van Napoleon en een van prins Eugenius. Een paar beelden van de al te beroemde Thorwaldsen³³ delen met die van Canova de eer van een aparte zaal, waar hun namen naast die van Phidias en Michelangelo staan. Waarschijnlijk kent men in München niet de namen van de Franse beeldhouwers Puget en Jean Goujon.³⁴

De Pinacothek, dat wil zeggen het schilderijenmuseum, ligt op korte afstand van de Glyptothek. De buitenkant is veel indrukwekkender, hoewel de Griekse stijl minder zuiver is. Deze twee gebouwen zijn van de architect Leo von Klenze.³⁵

Hier niets dan lof: de zalen zijn groot en er hangen uitsluitend schilderijen van oude meesters. Een tuinzaal die nog niet open is voor het publiek, is wel al heel sierlijk beschilderd en van decoraties voorzien, en de antieke ornamenten zijn ontworpen in Italiaanse stijl, heel rijk en heel verfijnd. Het zou te veel tijd vergen om een opsomming te geven van alle meesterwerken die zich in de Pinacothek bevinden. Laat ik volstaan met te zeggen dat de voornaamste zaal een zestigtal

32 Antonio Canova (1757-1822) was een Italiaanse beeldhouwer die werkte in neoclassicistische stijl.

33 De Deense beeldhouwer Bertel Thorwaldsen (1770-1844) werkte eveneens in neoclassicistische stijl en was al tijdens zijn leven beroemd.

34 Pierre Puget (1620-1694) en Jean Goujon (1510-1572) waren bekende Franse beeldhouwers.

35 Leo von Klenze (1784-1864) ontwierp in München voor de koning van Beieren een groot aantal gebouwen in neoclassicistische stijl.

uitgelezen stukken van Rubens bevat en wel enige van zijn grootste doeken. Daar hangt *Het Laatste Oordeel* van deze meester, waarvoor men het plafond tien meter heeft moeten verhogen. Daar vindt men ook het origineel van *De Amazonenslag*.

Als je door de grote zalen bent gelopen die gewijd zijn aan de grote schilderijen, ga je terug via een reeks kleine zalen die eveneens zijn ingedeeld in scholen en waar de kleine doeken hangen. Deze verstandige opstelling doet de schilderijen goed tot hun recht komen.

Wat is er nog meer in de stad te zien? Je wordt moe van die nagelnieuwe gebouwen, van die Griekse bouwstijl die wordt opgevrolijkt door antieke schilderijen waarvan de verf nog nat is. Een Engelsman had nu nog zes ministeries kunnen bewonderen, met of zonder zuilen, een opleidingsinstituut voor adellijke meisjes, de bibliotheek, een aantal verzorgingshuizen of kazernes, een Romaanse kerk, een Byzantijnse, een kerk in renaissancestijl en nog een gotische. Die laatste ligt in een voorstad: uit de verte kun je haar puntige torenspits zien. Je zou het me vast kwalijk nemen als ik naliet een moderne gotische kerk te bezoeken. Ik loop dus onder een triomfboog in veertiende-eeuwse Italiaanse stijl, versierd met een groot fresco dat de Beierse veldslagen voorstelt, de stad uit. Een kwart mijl verder kom ik bij de kerk die ook, net als alle andere gebouwen, is opgetrokken uit bepleisterde bakstenen. Het is een kleine kerk en vanbinnen is ze nog niet helemaal voltooid. Er wordt nog een grote hoeveelheid heiligenbeeldjes neergezet van beschilderd gips. Het bordkarton voert de boventoon: een ware ramp! De glas-in-loodramen zijn mooier dan de gotische: volgens nieuwe technieken en chemische uitvindingen slaagt men erin op één enkel glaspaneel een groot onderwerp weer te geven in plaats van kleine paneeltjes met lood samen te voegen; de stenen vloer is gemaakt van bitumen waar men een kleurtje aan heeft gegeven; het houten beeldsnijwerk is onberispelijk uitgevoerd in gekleurd papier-maché; de kandelabers en de crucifixen zijn van brittanniametaal dat als zilver moet worden gepoetst. Ik heb de toren kunnen beklimmen die mij deed denken aan de torenspits van de kathedraal van Rouaan na de restauratie door Alavoine.³⁶

Maar terug naar München. De holle ijzeren spits is een offer dat de vooruitgang zich heeft getroost en daar wil ik niet te veel op aanmerken. De stad heeft daarentegen nog altijd de twee mooie torens van haar kathedraal, het enige oude gebouw dat zij bezit en dat al van een afstand van zes mijl te zien is. In de tijd waarin dat indrukwekkende bouwwerk werd gemaakt, duurde het eeuwen voordat zo'n groot werk was voltooid; het werd gemaakt van hardsteen, marmer of graniet; toen stampte men dan ook niet in tien jaar tijd een hoofdstad uit de grond die veel weg heeft van een operadecor, dat in de diepte verdwijnt als de technicus op zijn fluitje blaast.

³⁶ Jean-Antoine Alavoine (1778-1834) was een Franse architect. Hij ontwierp onder andere de zuil op de Place de la Bastille in Parijs. In 1822 brandde de spits van de vieringtoren van de kathedraal van Rouaan af en in 1825 kreeg de toren een nieuwe, gietijzeren spits met vier kleine koperen torentjes op de hoeken, naar ontwerp van Alavoine.